

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Досліджено причини та умови, що сприяють вчиненню домашнього насильства. Розглянуто макро- та мікрофактори, що сприяють вчиненню домашнього насильства. Проаналізовано погляди науковців щодо детермінації домашнього насильства. Визначено основні детермінанти домашнього насильства.

Ключові слова: детермінанта, детермінація, домашнє насильство, конфлікт, сім'я.

Митник У. Н. Детерминация домашнего насилия

Исследованы причины и условия, способствующие совершению домашнего насилия. Рассмотрены макро- и микрофакторы, способствующие совершению домашнего насилия. Проанализированы взгляды ученых по детерминации домашнего насилия. Определены основные детерминанты домашнего насилия.

Ключевые слова: детерминанта, детерминация, домашнее насилие, конфликт, семья.

Mutyk Ulyana. Determination of domestic violence

The causes and conditions which are conducive to domestic violence are researched. Macro- and micro factors which are conducive to domestic violence are considered. It was analyzed the views of scientists on determination of domestic violence. The main determinants of domestic violence are identified.

Keywords: determinant, determination, domestic violence, conflict, family.

Домашнє насильство має особливу специфіку. Воно належить до соціальної сфери, тому що пов'язане з особливостями сімейно-побутових відносин. Проблема домашнього насильства широко обговорюється на загальнодержавному рівні та в засобах масової інформації, а її вивченням займаються представники різних галузей знань.

Питання детермінації домашнього насильства було досліджено у працях таких вчених як Б. М. Головкін, Н. І. Гончарова, Л. Берковець, Ю. О. Павленко, І. М. Ткаченко, Д. А. Шестаков. Проте у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹, з'явилися нові можливості для додаткового вивчення детермінант цього явища.

До загальнокримінологічних чинників, що сприяють вчиненню домашнього насильства, можна віднести такі:

1. Погіршення і нестабільність соціально-економічного життя, що викликає протиріччя між природнім бажанням мати дитину і економічним становищем сім'ї;

2. Немоżliвість розвивати свої таланти, реалізувати культурні потреби;

3. Скорочення кількості робочих місць та пов'язане з цим безробіття;

4. Пропаганда у засобах масової інформації насильства та жорстокості, деструктивний вплив відеопродукції;

5. Поширення алкоголізму та наркоманії;

6. Укорінення в суспільній свідомості настанови на індивідуальне виживання, відсутність соціальних ідеалів, ідеологічний вакуум у суспільстві, криза моралі;

7. Поширення офіційно незареєстрованих шлюбів, менший рівень солідарності сім'ї, збільшення кількості розлучень і частки неповних сімей;

8. Слабка дієвість системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, матеріальна залежність жінок від чоловіків;

9. Недоліки роботи державних органів, зобов'язаних здійснювати профілактичний вплив на дисгармонійні сім'ї;

10. Негативні тенденції у демографічній сфері.

Крім цього, на сьогодні виділяють і такі чинники, що призводять до прояву домашнього насильства:

1. Соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві, пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);

економічні (матеріальні нестатки, відсутність гідних умов життя поряд із відсутністю умов для працевлаштування, заробляння грошей, економічна залежність, безробіття);

2. Психологічні (стереотипи поведінки);

3. Педагогічні (відсутність культури поведінки – правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);

4. Соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах гендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);

5. Правові (ставлення до насильства як до внутрішньосімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності через відсутність правової свідомості);

6. Політичні (прихильність до гендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та гендерної рівності, увага до материнства і дитинства, а не сім'ї в цілому, брак уваги до батьківства, чоловіків);

7. соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);

8. Фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, швидкості реакцій, прийом збуджувальних ліків, хвороби нервової системи тощо)².

Щодо мікрофакторів, які сприяють вчиненню домашнього насильства, то ними є наступні:

1. Демографічні характеристики. За даними різних досліджень, частка потерпілих від домашнього насильства є вищою, ніж відповідна частка чоловіків. Відповідно до опитування British Crime Survey фізичне насильство, насамперед, стосується жінок віком від 16 до 29 років і від 45 до 59 років та чоловіків віком від 45 до 59 років; сексуальних нападів зазнають жінки віком від 16 до 24 років і від 35 до 59 років; психологічного насильства – жінки від 35 до 59 років та чоловіки від 55 до 59 років. Чорношкірі жінки та чоловіки потерпають частіше від насильства, ніж білошкірі.

2. Умови життя, соціальний статус жертви та кривдника. Вивчення кримінальних справ, пов'язаних із домашнім насильством, проведене в сучасній Україні, свідчить, що більшість злочинів було вчинено у квартирах і приватних будинках. Згідно з результатами дослідження В.О. Лобанова 2/3 домашніх насильників мали задовільні житлові умови, а тому домашнє насильство не завжди вчиняється за наявності тяжких житлових умов у злочинців або потерпілих. Виняток складає чверть злочинців, які мешкали у загальних комунальних квартирах, гуртожитках або приватних квартирах³.

Згідно з дослідженням Д. А. Шестакова, типовим місцем убивства дружини є окрема квартира, чоловіка – кімната у комунальній квартирі. Чим більшою є загальна площа житла, тим меншою є ймовірність вчинення злочину проти чоловіка, дружини, дитини або батька. Загалом, злочинці, які вчинили подружнє вбивство, мають перевагу над жертвою у зарплаті. У сім'ях, в яких дружини отримували більшу заробітну плату, ніж чоловіки, або заробіток був однаковий, траплялося більше випадків убивства чоловіка. Значну роль у переростанні конфлікту в злочин має і невдоволення розподілом доходів сім'ї⁴.

Крім цього, британські криминологи виявили, що чим нижчим є прибуток домогосподарства, тим більшою є імовірність чоловіка стати жертвою фізичного насильства (для жінок з будь-яким доходом домогосподарства існує такий ризик). Якщо партнери-чоловіки жінок отримують низьку або, навпаки, дуже високу зарплату, це сприяє вчиненню фізичного насильства⁵.

Також Д. А. Шестаков зазначає, що вбивцями дружин є переважно працюючі особи, а чоловіків – особи, які не працюють і не навчаються. При цьому освіта злочинців найчастіше обмежується початковим, неповним середнім чи середнім рівнем⁶. На підставі аналізу сучасних емпіричних даних, Б. М. Головін називає такі основні риси злочинця у сфері сімейних відносин, як середній освітній рівень, паразитичний спосіб життя, відсутність роботи.

3. Сімейний статус і структура домогосподарства. Результати British Crime Survey засвідчили, що структура домогосподарства з одним дорослим і дитиною (дітьми) виступає фактором ризику стати жертвою фізичного, психологічного та сексуального насильства, спрямованого проти жінок. Заміжні жінки частіше зазнають фізичного та психологічного домашнього насильства, сексуальних нападів з боку інтимного партнера, одружені чоловіки – фізичного і психологічного домашнього насильства. Д. А. Шестаков зазначає, що проживання подружжя з родичами дружини робить дружину більш віктимною порівняно з проживанням із родичами чоловіка.

4. Стан психічного та фізичного здоров'я. Німецький кримінолог Г.Шнайдер зазначає, що невід'ємними рисами насильницького злочинця є егоїзм, егоцентризм, агресивність, зневага до інтересів і думок інших людей, намагання задовольнити за будь-яку ціну власні бажання, особлива вразливість до такої поведінки оточуючих, яка ставить під сумнів його недоторканність і мужність. Шляхом насильства він прагне досягти поваги. Для жінок, які зазнали насильства, і для чоловіків, які його вчинили, спільними є такі риси: низька самооцінка, дотримання традиційних уявлень про родину, про підпорядковану роль жінки у сім'ї та суспільстві, про «жіноче призначення», обоє поділяють міф про насильницькі стосунки⁷.

Український психолог І. К. Грабська зазначає, що чоловіки, які ображають своїх жінок, як правило, не відрізняються від інших чоловіків із дисгармонічних сімей за шкалою MMPI, а тому психопатологія є передумовою, а не причиною образливої поведінки⁸.

Певним чином виникнення домашнього насильства пов'язане і з недоліками фізичного стану особи. В результаті опитування, проведеного у Великобританії, виявлено, що поганий, середній або задовільний стан здоров'я є релевантним щодо фізичного та психологічного насильства, спрямованого проти жінок. Варто зазначити, що різниця сексуальних темпераментів партнерів у шлюбі також може слугувати конфліктогенною

детермінантою, про що зокрема, свідчить дослідження, проведене Д. П. Топаловим.

5. рівень соціальної підтримки. British Crime Survey висвітлює такий важливий чинник як соціальний капітал, який виражається у наявності друзів та родичів, які б могли залишитись із жертвою на короткий термін. Так, ризик зазнати фізичного або психологічного насильства збільшується у жінок, в яких немає таких друзів чи родичів. В урбанізованій місцевості, де послаблюється соціальний контроль, ймовірність вчинення домашнього насильства є високою.

6. недоліки соціально-психологічної комунікації кривдника і жертви:

6.1. різниця ціннісних орієнтацій. Результати досліджень Є. М. Потапчука показали, що конфлікти залежать від таких психологічних чинників:

1) підготовленість до шлюбу – наявність знань із психології шлюбу та сім'ї; вміння долати труднощі міжособистісного спілкування; відповідність очікувань подружжя реальній життєвій ситуації; наявність почуття відповідальності за долю сім'ї;

2) здатність до пристосування: орієнтація на взаємне пристосування; співвідношення власних інтересів, звичок, смаків з партнерськими; вміння поступатися, стримувати себе; терпиме ставлення до недоліків партнера по шлюбу; намагання позбавитись власних недоліків;

3) наявність емоційної близькості між подружжям;

4) узгодженість оцінок і самооцінок подружжя.

Дослідження Д. А. Шестакова довело, що центром сімейних суперечностей є боротьба подружжя за верховенство, а основними причинами, що викликають ці суперечності і призводять до домашнього насильства, є: конкуренція за лідерство у сім'ї, авторитарні тенденції; розподіл сімейного бюджету та домашніх обов'язків; одноосібна пріоритетність рішення у важливих питаннях; намагання автономності, відстоювання права на окреме від шлюбного партнера особисте життя, невідповідність поглядів на мораль у сфері сексуальних стосунків,

конфлікти через подружню невірність (зокрема, подружня невірність збільшує віктимність жінок, а не чоловіків).

6.2. рівень емоційності. Як зазначає Д. А. Шестаков, і злочинці-чоловіки, і злочинці-жінки значно емоційніші за потерпілих. У підгрупі дружин, які вбили своїх чоловіків, спостерігається перевищення комунікативних здібностей жінок порівняно з чоловіками. Динаміка емоційної сфери злочинців (як жінок, так і чоловіків) має загалом складну структуру. Для ситуації вчинення злочину характерні високий емоційний зв'язок подружжя, намагання утримати шлюбного партнера. Однак напередодні злочину стосунки чоловіка і дружини є загостреними. Емоції значної частини злочинців, які вбили своїх дружин, мають соціально-статеве забарвлення — любов або ненависть. На момент вчинення злочину їх поведінка була близькою до афективної. У свою чергу, кількість дружин-злочинців, які за обставин вчинення злочину мали емоції соціально-статевого забарвлення, незначна. Переважає ненависть та презирство до чоловіка. Поведінка дружин більш раціональна і холоднокрровна.

7. зловживання алкоголем або наркотиками. Ряд вітчизняних та іноземних досліджень засвідчили зв'язок між дією алкоголю та наркотиків та проявами домашнього насильства. Залежність від алкоголю є не лише ситуативною детермінантою конфлікту, а й негативно позначається на господарській сфері життя сім'ї (за даними А. Лопушанського, близько половини правопорушників, які мають гідний заробіток, матеріально не забезпечували сім'ю, витраючи його на алкоголь), впливаючи на морально-психологічний та фізіологічний стан її членів. Чоловіки частіше зловживають спиртним, ніж жінки. Кримінологи з'ясували також, що часто алкоголь вживають і кривдник, і жертва, і співмешканці⁹.

Детермінантою домашнього насильства частково виступають і релігійні норми, які утверджують стереотип про домінування чоловіка над жінкою. Такі норми закріплені, наприклад, в Біблії та Корані.

Детермінує домашнє насильство також терпимість до його проявів в окремих родин. Як зазначає І. О. Бандурка, осо-

бливо це стосується традицій у сільській місцевості. Так, склалася думка, що застосування фізичних покарань до рідних, особливо дітей, може мати виховну мету і є цілком припустимим у досягненні послуху¹⁰.

З цією думкою погоджується Л. Берковець, зазначаючи, що на прояв домашнього насильства суттєво впливають соціальні фактори, особливо соціальні норми і цінності, погляди на те, хто з подружжя повинен бути лідером в сім'ї і яким чином він може реалізувати свою владу. Він зазначає, що, в цьому випадку, проблема полягає в підпорядкованості жінок, а її вирішення вбачається в боротьбі з цим явищем¹¹.

І. М. Каченко причини застосування насильства в сім'ї поділяє на такі, що викликані особливостями особистості чоловіка та історій його життя; історією життя жінки та її особистісними особливостями; особливостями подружніх відносин¹².

Б. М. Головкін поділяє систему детермінант сімейно-побутової злочинності на три рівні. Так, на макрорівні (суспільство в цілому) сукупність явищ, що обумовлюють злочинність, він називає факторами сімейно-побутової злочинності, на мікрорівні (окремих соціальних груп) – причинним комплексом, а на індивідуальному (окремих осіб) – безпосередніми причинами й умовами конкретної злочинної поведінки. Між наведеними рівнями детермінант існують різні за змістом причинно-наслідкові зв'язки¹³.

Крім цього, за даними Б. М. Головкіна, причинами сімейних конфліктів є зловживання одним із подружжя алкоголем (34 %), матеріальна скрута (31 %), відсутність самостійного житла (21 %), підозри в зраді (12 %) та ін.¹⁴

Ю. О. Павленко зазначає такі причини прояву домашнього насильства:

1) психологічні чинники (психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка осіб);

2) соціальні чинники (стереотипи щодо ролі в сім'ї та виховання дітей, високий рівень алкоголізації населення, поширення наркоманії);

3) економічні чинники (зниження рівня життя значної частини населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість)¹⁵.

Ю. О. Павленко серед причин домашнього насильства зазначає і житлову проблему. Так, відсутність житла не дозволяє багатьом жінкам змінити ситуацію і наражає їх на постійне насильство, змушуючи проживати в одному помешканні з кривдником після розлучення¹⁶.

Незалежний дослідницький центр ЮНІСЕФ до детермінант домашнього насильства відносить такі:

1) культурні, до яких належать гендерно-специфічна соціалізація, культурні визначення відповідних статевих ролей, очікування від ролей у стосунках, віра в природню перевагу чоловіків, цінності, які дають чоловікам права власності щодо жінок та дівчат, поняття сім'ї як приватної сфери та такої, що знаходиться під контролем чоловіка, шлюбні звичаї (ціна нареченої/придане), прийнятність насильства як засобу вирішення конфлікту;

2) економічні, до яких належать жіноча економічна залежність від чоловіків, обмежений доступ до грошей та кредиту, дискримінаційні закони про спадщину, права власності, використання земель комунальної власності та утримання після розлучення чи овдовіння, обмежений доступ до зайнятості у офіційних та неофіційних секторах, освіти та навчання для жінок;

3) правові, до яких належать гірший правовий статус жінок, що закріплені законодавчо, і / або практикою, закони про розлучення, опіку дітей, утримання та успадкування, юридичні визначення зґвалтування та домашнього насильства, низький рівень юридичної грамотності серед жінок, неспівчутливе ставлення до жінок та дівчат з боку поліції та судової системи;

4) політичні, до яких належать недостатнє представництво жінок у владі, політиці, ЗМІ, в юридичних та медичних спеціальностях, несерйозне сприйняття домашнього насильства, переконання, що сім'я є приватною сферою та знаходиться поза контролем держави, ризик виклику статусу-кво,

релігійні закони, обмежена організація жінок у політичні сили, обмежена участь жінок у політичній системі¹⁷.

На нашу думку, основними детермінантами домашнього насильства на макрорівні є стереотипність поглядів суспільства щодо сімейних стосунків, ролей кожного з подружжя та виховання дітей, відсутність визнання важливості проблеми домашнього насильства на загальнодержавному рівні та серйозного сприйняття суспільством цієї проблеми, недосконалість законодавства у сфері боротьби з домашнім насильством, латентний характер даного явища, економічна криза, безробіття, поширення алкоголізму та наркоманії. Основними детермінантами домашнього насильства на мікрорівні вважаємо батьківський приклад, недоліки виховання, пережиття насильства у дитинстві, різницю у цінностях партнерів, їх соціальному та матеріальному статусі, прихильність до гендерних стереотипів, невідповідність до шлюбу та батьківства, егоїстичність, авторитарність, конфліктність характеру, конкуренцію за лідерство, матеріальну скруту в сім'ї, зловживання алкоголем і наркотиками, низький освітній та культурний рівень, розлади психіки.

1. *Про запобігання та протидію домашньому насильству*: Закон України від 07.12.17 р. № 2229-VIII // ВВР України. 2018. № 5. Ст. 35 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. 2. *Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання*: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Укладачі: Запорожцев А. В., Лабунь А. В., Заброда Д. Г., Басиста І. В., Дроздова І. В., Брижик В. О., Мусієнко О. М. Київ, 2012. С.25. 3. *Правові засади запобігання насильству в сім'ї*: Гадацьке районне управління юстиції. Гадач, 2011. С. 39-40. 4. *Шестаков Д. А.* Супружеское убийство как общественная проблема. Санкт-Петербург: Санкт-Петерб. госуд. ун-т, 1992. С. 31-33. 5. *Бова А. А.* Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї // Український соціум. 2005. № 1 (6). С. 20. 6. *Шестаков Д. А.* Цит. работа. С. 32. 7. *Правові засади запобігання насильству в сім'ї*: Гадацьке районне управління юстиції. С. 42. 8. *Грабська І. К.* Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування // Практична психологія та соціальна робота. 1998. № 9. С. 21. 9. *Правові засади запобігання насильству в сім'ї*: Гадацьке районне управління юстиції. С.40-45; *Бова А. А.* Цит. праця. С.19-22. 10. *Бандурка І. О.*

Кримінально-правова характеристика насильства в сім'ї // Європейські перспективи. 2013. №8. С. 108. **11. Берковец Л.** Агрессия: причины, последствия, контроль. Санкт-Петербург: прайм – ЕВРОЗНАК, 2001. С. 289. **12. Ткаченко І. М.** Теоретико-кримінологічна характеристика факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2013. Вип. 6-1(1). С. 81. **13. Головкін Б. М.** Особливості детермінації тяжких насильницьких злочинів проти особи в сімейно-побутовій сфері // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ імені 10-річчя незалежності України. 2001. № 4. С. 146. **14. Ткачова А.** Детермінація насильницької злочинності // Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2. С.172. **15. Павленко Ю. О.** Завдання у сфері попередження гендерного насильства // Кримінальне право України. № 11. 2006. С. 33. **16.** Там само. С. 49. **17. Domestic violence against women and girls.** Florence, Italy : UNICEF Innocenti Research Centre, 2000. С. 7.

Мутник Уляна. Determination of domestic violence

Domestic violence has a special peculiarity. It belongs to the social sphere, because it is associated with the peculiarities of family relations. The problem of domestic violence is widely discussed at the national level and in the media and representatives of various branches of knowledge study it.

The determination of domestic violence is explored in the works of B. Golovkin, N. Goncharova, L. Berkovets, Y. Pavlenko, I. Tkachenko, D. Shestakov. However, the main determinants of domestic violence are not researched enough.

The purpose of the article is the researching of main determinants of domestic violence.

It was considered macro- and microfactors which are conducive to domestic violence.

It was analyzed the views of B. Golovkin, N. Goncharova, L. Berkovets, Y. Pavlenko, I. Tkachenko, D. Shestakov on determination of domestic violence.

It has been established that most of this scientists divide causes of domestic violence on causes of macro- and microlevels.

The causes of domestic violence on macrolevel include social, psychological, pedagogical, socio-pedagogical, legal, political, socio-medical, physiological and medical.

The causes of domestic violence on microlevel include demographic characteristics, living conditions, social status of the victim and the offender, family status and structure of the household, state of mental and physical health, level of social support, imperfections of the socio-psychological communication between the offender and the victim (differences in value orientations, level of emotionality), alcohol or drugs abuse.

It was considered the causes of domestic violence that are noted by Independent Research Center of UNICEF.

The Independent Research Center of UNICEF identifies the determinants of domestic violence, such as cultural, economical, legal and political.

In our opinion, the main macrofactors which are conducive to domestic violence are the stereotypes of the society's views on family relationships, the roles of each spouse and the upbringing of children, the lack of recognition of the importance of the problem of domestic violence at the national level and the lack of seriousness of the society's perception of this problem, the imperfection of legislation in the field of combating domestic violence, the latent nature of this crime, the economic crisis, unemployment, the spread of alcoholism and drug addiction.

The main microfactors which are conducive to domestic violence are parental example, imperfections of upbringing, the persistence of violence in the childhood, differences in the values of partners, differences of their social and material status, adherence to gender stereotypes, lack of preparation for marriage and parenthood, selfishness, authoritarianism, conflict character, competition for leadership, material difficulty in the family, abuse of alcohol and drugs, low educational and cultural level, mental disorders.

Keywords: determinant, determination, domestic violence, conflict, family.